

А.Ш. БАЙМАХОВА¹, А.З. ӘЛІПБЕК², К.Е. КОЙШИЕВ²

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,
(Алматы, Қазақстан)

²Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті,
(Шымкент, Қазақстан)

ЖАСӨСПІРІМДІК КЕЗЕҢДЕ КӨРІНІС БЕРЕТІН АГРЕССИВТІ МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚ МӘСЕЛЕСІ

Аңдатпа

Бұл мақалада жасөспірімдік кезеңде көрініс беретін агрессивті мінез-құлық мәселесі қарастырылады. Бұл кезеңге тән агрессивті мінез-құлық мәселесін зерттеп, зерделеу – қазіргі біздің қоғам үшін ең маңызды мәселелердің бірі. Агрессиялық – бұл жеке тұлғалық қасиет мінез-құлық, агрессияға дайындық көрінісі. Агрессия – бұл әрекет болса, ал агрессиялылық осындай әрекетке дайындықты сипаттайды. Агрессияның психикалық ақиқат ретінде нақты сипаттамалары айқындалады: бағыттылық, көрініс табу формалары, интенсивтілік. Агрессияның мақсаты – жәбірленушіге жапа шектіру және басқа мақсатқа жету тәсілі болуы мүмкін. Агрессия құбылысының сапалық және сандық сипаттамалары, ғалым-зерттеушілердің еңбектеріндегі агрессивтіліктің көрініс беру ауыртпашылықтары, параметрлері, түрлері нақтыланады.

Кілт сөздер: жеткіншек, кезең, агрессия, мінез-құлық, тұлға, адам, қоғам.

А.Ш. БАЙМАХОВА, А.З. АЛИПБЕК, К.Е. КОЙШИЕВ

Казахский Национальный педагогический университет имени Абая
(Алматы, Казахстан)

Южно-Казахстанский Государственный педагогический университет
(Шымкент, Казахстан)

ПРОБЛЕМА АГРЕССИВНОГО ПОВЕДЕНИЯ, ПРОЯВЛЯЮЩАЯСЯ В ПОДРОСТКОВОМ ВОЗРАСТЕ

Аннотация

В данной статье рассматривается проблема агрессивного поведения, проявляющегося в пубертатном периоде. Изучение и изучение проблемы агрессивного поведения, характерной для этого периода, является одной из наиболее важных для современного нашего общества. Агрессивность – это черта личности, проявление готовности к поведению, агрессии. Агрессия – это действие, а агрессивность характеризует готовность к такому действию. Определяются специфические характеристики агрессии как психической реальности: направленность, формы проявления, интенсивность. Целью агрессии может быть причинение вреда жертве и способ достижения другой цели. Уточняются качественные и количественные характеристики явления агрессии, бремя проявления агрессивности в работах ученых-исследователей, параметры, виды.

Ключевые слова: подростковый возраст, стадия, агрессия, поведение, личность, человек, общество.

A.SH. BAIMAKHOVA¹, A.Z. ALIPBEK², K.E. KOISHIEV²

¹Kazakh National Pedagogical University named after Abai (Almaty, Kazakhstan)

²South Kazakhstan State Pedagogical University (Shymkent, Kazakhstan)

THE PROBLEM OF AGGRESSIVE BEHAVIOR THAT MANIFESTS ITSELF IN ADOLESCENCE

Annotation

This article discusses the problem of aggressive behavior that manifests itself in the puberty period. The study and study of the problem of aggressive behavior characteristic of this period is one of the most important for our modern society. Aggressiveness is a personality trait, a manifestation of readiness for behavior, aggression. Aggression is an action, and aggressiveness characterizes readiness for such an action. The specific characteristics of aggression as a mental reality are determined: orientation, forms of manifestation, intensity. The purpose of aggression may be to harm the victim and a way to achieve another goal. Qualitative and quantitative characteristics of the phenomenon of aggression, the burden of aggression in the works of research scientists, parameters, types are specified.

Keywords: adolescence, stage, aggression, behavior, personality, person, society.

Кіріспе. Қазақстан Республикасының Президенті Қ.Ж. Тоқаев мұғалімдердің Тамыз конференциясында сөйлеген сөзінде «Тәрбие – сапалы білімнің негізгі арқауы, дінгеі» деген сөзі барша білім саласы қызметкерлерінің бой түзер бағдары болуы тиіс [1]. Сонымен қатар баланың құқықтарын қорғауды күшейту, тұрмыстық зорлық-зомбылыққа қарсы іс-қимыл және жасөспірімдер арасында суицидтің көбеюі мәселелерін шешу жөніндегі 2020-2023 жылдарға арналған жол картасы бекітілді [2]. Осы тұрғыда баланы тәрбиелеудің, олардың мінез-құлқында орын алатын ауытқуларды дер кезінде коррекциялаудың мәні тереңдейді. Бала өсіп жетілуінде жеткіншек жасының алатын орны ерекше. Бұл жас кезеңінде баланың ағзасында және оның жан дүниесінің дамуында күрделі психофизиологиялық өзгерістер болады. Осы өзгерістерге байланысты баланың қоршаған ортаға, адамдар арасындағы қарым-қатынасқа. Іс-әрекеттерге деген көзқарастары өзгереді және оның басында көптеген жаңа құрылымдар орын алады.

Адамзат тарихы агрессияның тұлға мен қоғам өмірінің бөлінбес бөлігі екендігін сенімді түрде дәлелдейді. Бұған қоса, агрессияның қуатты тартатын күші және жұғымталдық қасиеті бар: көптеген адамдар

сөз жүзінде агрессияны жоққа шығарады, ал іс жүзінде оны күнделікті өмірінде кеңінен көрсетеді.

Қазіргі шындық психологтарды қоғамдағы агрессия мәселесіне жаңа көзқараспен қарауға мәжбүр етеді. Бұл күндері агрессивті мінез-құлық ерекше жағдайдан гөрі қарапайым. Біздің еліміздегі ұлдар мен қыздар бүгінде әлеуметтік-экономикалық жағдайлар мен саяси шиеленістердің тез өзгеру дәуірінде өмір сүреді, бұл көбінесе олардың тарапынан агрессияның күшеюіне әкеледі.

Агрессивті мінез-құлықтың ерекшеліктері тұлғаның эмоционалды саласына әсер ете отырып, олар моральдық диссонанстың нашарлауына, стресстік және депрессиялық күйлердің қалыптасуына ықпал етеді. Жас ересектердегі агрессияның жоғары деңгейі алаңдатарлық фактор болып табылады, өйткені бұл тек оқу іс-әрекетіне, ата-аналармен, достармен, құрдастарымен қарым-қатынасқа, жеке дамуға ғана емес, сонымен қатар олардың болашақ жеке және кәсіби қызметінің сәттілігіне теріс әсер етеді.

Қазіргі жасөспірім жастағы ұлдар мен қыздар күрделі әлемде өмір сүреді. Олардың даму кезеңі экономикалық және экологиялық дағдарыстар, жаһандық технологияландыру және қазіргі қоғамды ақпараттандыру

дәуірінде өтеді. Осы дәуірде өмір сүру және жұмыс істеу керек екенін түсіну көбінесе олардың тітіркену мен үмітсіздік сезімдерінің көзі болып табылады. Сонымен қатар, жастардың ортасында жалпы әлеуметтік қызығушылықтың жоғалуы және барған сайын тереңдей түсуі, отбасы мен басқа да қоғамдық институттардың жастарға оң әсер етуінің тапшылығы, сондай-ақ олардың өсіп келе жатқан наразылық сезімі кейде бейсаналық болып табылады, олардың мінез-құлқының бағыты мен тұрақтануына ықпал етпейді. Жоғарыда айтылғандардың барлығы, сондай-ақ қазіргі жасөспірімдердің агрессивті мінез-құлқы саласындағы зерттеулердің нәтижелері жас кезіндегі тұлғаның агрессивті мінез-құлқы мәселесін өзекті деп бөлуге негіз береді.

Пікірталас материалдары мен әдіснамасы. Жас кезіндегі агрессивті мінез-құлқтың жас ерекшеліктерін зерттей отырып, олардың екі тобын ажыратуға болады: жеке-жеке және әлеуметтік жоспардың ерекшеліктері. Оларды анықтау процесін біз жетекші қызметпен, негізгі ісіктермен, зерттелетін жас кезеңінің дамуының әлеуметтік жағдайымен байланысты жүргізуді шештік. Қойылған мәселені талдау аясында біз жас кезіндегі тұлғаның психикалық дамуын зерттейтін әртүрлі зерттеушілердің көзқарастарына назар аударамыз.

Қазіргі әдебиеттерде «агрессивтілік» ұғымына көптеген анықтамалар берілген. Дегенмен, барлық дерлік авторлар агрессия басқаларға моральдық және физикалық зиян келтіруге бейімділік деген қорытындыға келеді [3].

Агрессия (латын тілінен аударғанда «*agressio*» – шабуыл, шабуыл) – бұл қоғамдағы адамдардың қатар өмір сүру нормалары мен ережелеріне қайшы келетін, шабуыл объектілеріне зиян келтіретін (жансыз жанданған), адамдарға физикалық зиян келтіретін (жағымсыз тәжірибелер, шиеленіс, қорқыныш, депрессия және т.б.) деструктивті мінез-құлық [4].

Шетелдік психологияда агрессия қандай формада көрінсе де, басқатіршілікесіне зиян

келтіруге немесе зиян келтіруге бағытталған мінез-құлық ретінде қарастырылады, оған мұндай қарым-қатынастан аулақ болуға барлық негіз бар [5].

Осы уақытқа дейін әр түрлі авторлар агрессияның көптеген анықтамаларын ұсынды: біріншіден, агрессия дегеніміз – күшті белсенділік, өзін-өзі растауға деген ұмтылыс, Адамға сыртқы күштерге қарсы тұруға мүмкіндік беретін ішкі күш (Е.Ю. Брел) [6, 221б.]; екіншіден, агрессия дегеніміз-дұшпандық, шабуыл, жойылу әрекеттері мен реакциялары, басқа адамға, затқа немесе қоғамға зиян келтіру немесе зиян келтіру әрекетіндегі күш көріністері (Р.Бэрн) [7, 24б.].

А.Басстың айтуы бойынша, агрессия – бұл басқаларға қауіп төндіретін немесе зиян келтіретін кез-келген мінез-құлық [8, 117б.].

Л.Берковиц, Г.Фешбах және т.б. зерттеушілер ұсынған тағы бір анықтамада келесі ереже бар: белгілі бір әрекеттерді агрессия ретінде қабылдау үшін олар тек осындай салдарға әкеліп соқтырмай, реніш немесе қорлау ниеттерін қамтуы керек [9, 233б.]. Д. Коннор агрессия терминін басқаларға дене немесе физикалық зақым келтіру әрекетімен шектейді [10, 74б.].

Субъектінің агрессивті мінез-құлыққа дайындығы салыстырмалы түрде тұрақты жеке қасиет – агрессивтілік ретінде қарастырылады. Агрессивтілік деңгейлері әлеуметтену процесінде оқытумен де, мәдени және әлеуметтік нормаларға бағдарланумен де анықталады, олардың ішіндегі ең маңыздысы әлеуметтік жауапкершілік нормалары.

Шетелдік зерттеулердегі агрессивтілік эмоционалды қысқа мерзімді күй және адамның жеке қасиеті ретінде қарастырылады. Л.Берковиц агрессивтілікті әртүрлі жағдайларда агрессивті әрекет етуге салыстырмалы түрде тұрақты дайындық ретінде анықтайды. Оның көзқарасы бойынша, агрессивтілікті агрессивті мінез-құлыққа бейімділік ретінде қарастырған жөн [9, 221б.].

Ресейлік зерттеушілер агрессияны теріс құқықтық, моральдық, эмоционалдық

аспектілері бар белгілі бір мінез-құлықтың нәтижесі ретінде қарастырады, агрессивтілік адамның қасиеті ретінде түсініледі, ал агрессия күйі агрессияның эмоционалды жағын анықтайды (А.В. Нефедова, А.А. Реан, В.Г. Крысько және т.б. [11, 12, 13].).

А.В. Нефедовтың анықтамасы бойынша, агрессивтілік – бұл көңілсіз және жанжалды жағдай туындаған кезде агрессивті әрекет етуге бейімділікті көрсететін жеке қасиет. Агрессивті әрекет – бұл ситуациялық реакция ретінде агрессивтіліктің көрінісі. Егер агрессивті әрекеттер мезгіл-мезгіл қайталанса, онда бұл жағдайда агрессивті мінез-құлық туралы айту керек. *Агрессия* – бұл жанжалды және көңілсіз жағдайларда адамның мінез-құлқы [11, 106.].

А.А. Реан осы терминдерге анықтама бере отырып, агрессия басқа адамға, адамдар тобына немесе жануарға зиян келтіруге бағытталған қасақана әрекеттер екеніне назар аударады [12, 1426.].

В.Г. Крысько агрессивтілікті әлеуметтік мінез-құлықтың бір түрі ретінде қарастырады, өйткені адамның агрессивті мінез-құлқы әлеуметтік өзара әрекеттесу аясында жүзеге асырылады. Мінез-құлықты агрессивті ретінде анықтауда шешуші орын норма ұғымына жатуы керек, сондықтан осы бағыттың атауы. Нормалар белгілі бір әрекеттердің белгіленуін бақылаудың өзіндік механизмін құрайды. Бұл нормалар орындалған кезде, қабылданған мінез-құлық мұндай мінез-құлықтың зардаптарының жойылу дәрежесіне қарамастан агрессивті деп саналмайды [13, 1226.].

Мінез-құлық екі міндетті шарт болған кезде агрессивті деп аталады: жәбірленушіге зиянды салдары болған кезде; мінез-құлық нормалары бұзылған кезде орын алады.

Агрессивтілік деп деструктивті тенденциялардың болуымен сипатталатын тұлғаның қасиетін түсінуге болады, негізінен субъективті-субъективті қатынастар саласында. Мүмкін, адам қызметінің деструктивті компоненті шығармашылық қызметте қажет, өйткені жеке дамудың қажеттіліктері адамдардағы кедергілерді жою және жою,

осы процеске қарсы тұрған нәрсені жеңу қабілетін сөзсіз қалыптастырады.

Сонымен қатар, жасөспірімдік кезеңдегі оқушылардың агрессивті мінез-құлқын тәрбиелеу үшін отбасымен ынтымақтастық қатынаста психопрофилактикалық жұмыстар жүргізуіміз қажет. Осы кезеңнің тұлғалық жағынан дамуы үшін отбасылық ынтымақтастық қарым-қатынасты дамыту қажеттілігі туралы отандық ғалым-зерттеушілер өз еңбектерінде қарастырған. Жасөспірімдердің мінез-құлқындағы агрессияны психикалық шындық ретінде нақты сипаттамаларға ие: бағыт, көрініс формалары, қарқындылық ретінде айқындаған. Агрессияның мақсаты – жәбірленушіге азап шегу (зиян келтіру) (дұшпандық агрессия) және агрессияны басқа мақсатқа жету тәсілі ретінде пайдалану (аспаптық агрессия) болуы мүмкін [14, 766.].

Қазіргі әдебиеттерде агрессия мен агрессивті мінез-құлықтың әртүрлі жіктелімдері ұсынылған. Ең көп таралған классификациялардың бірін А.Басс және А.Дарки сияқты авторлар ұсынады. Олар агрессияның бес түрін анықтайды: физикалық агрессия, тітіркену (ашуланшақтық, дөрекілік), ауызша агрессия (қоқан-лоққы, ай-қай), жанама агрессия (өсек, жаман әзіл), негативизм (оппозициялық мінез-құлық) [8, 1216.].

Э.Фромм агрессияның екі түрі бар деп санайды: «қатерсіз» және «қатерлі». Біріншісі қауіп төнген кезде пайда болады және қорғаныс сипатына ие. Қауіп жойылғаннан кейін агрессияның бұл түрі де жоғалады. «Қатерлі» агрессия қатыгездік пен деструктивтілікті білдіреді және стихиялы және тұлға құрылымымен байланысты [15, 636.].

Э.Фромм: «қорғаныс агрессиясының механизмі адамның миына «енгізілген» және олардың өмірлік мүдделерін қауіп-қатерден сақтауға арналған. Биологиялық, бейімделгіш, тіршілікті қолдауға ықпал ететін, қатерсіз, өмірді сақтаумен байланысты емес қатерлі агрессиядан агрессияны қатаң ажырату қажет» [15, 1626.].

В.Д. Шадриков қақтығыстағы мінез-құлық стилін негізге ала отырып, агрессивтіліктің келесі түрлерін ажыратады:

Қорғаныс агрессиясы – баланың белсенді позициясы болған кезде, қоршаған әлемнен қорқыныш пайда болған кезде пайда болады; бұл жағдайда агрессияның негізгі функциясы – балаға қауіпті болып көрінетін сыртқы әлемнен қорғау;

Деструктивті агрессиясы – егер баланың ерте жасында дербестігі, тәуелсіз сайлау, пайымдау, бағалау қабілеті болмаса, онда белсенді нұсқада ол деструктивті агрессивтілікке ие болады;

Демонстрациялық агрессиясы – сыртқы әлемнен қорғау және біреуге зиян келтіру ретінде емес, баланың өзіне назар аударғысы келетіндігі ретінде пайда болады [16, 94б.].

Бағыты агрессия бойынша екіге бөлінеді:

Гетероагрессия: айналасындағыларға назар аудару (кісі өлтіру, зорлау, ұрып-соғу, қорқыту, қорлау, балағат сөздер);

Аутоагрессия: өзіне назар аудару (суицидке дейін өзін-өзі қорлау, өзін-өзі бұзатын мінез-құлық, психосоматикалық аурулар).

И.А. Фурманов балалардың агрессивті мінез-құлқын екі түрге бөледі:

1. *Әлеуметтендірілген мінез-құлық* – балаларда әдетте психикалық бұзылулар болмайды, олардың мінез-құлқын реттеудің моральдық және ерікті деңгейі төмен, моральдық тұрақсыздық, әлеуметтік нормаларды елемей, өзін-өзі бақылау әлсіз. Олар әдетте агрессияны назар аудару үшін пайдаланады, агрессивті эмоцияларын өте айқын көрсетеді (айқайлау, қатты ант беру, заттарды лақтыру). Бұл мінез-құлық басқалардан эмоционалды жауап алуға бағытталған немесе құрдастарымен байланысқа деген ұмтылысты көрсетеді. Серіктестердің назарын аудару отырып, олар тынышталып, өздерінің қиын әрекеттерін тоқтатады.

2. *Әлеуметтенбеген мінез-құлық* – балалар әдетте жағымсыз эмоционалды жағдайлары бар (мазасыздық, қорқыныш, дисфория) кейбір психикалық бұзылулардан (эпилепсия, шизофрения, мидың органикалық зақымдануы) зардап шегеді. Жағымсыз эмоциялар және олармен бірге жүретін

дұшпандық өздігінен пайда болуы мүмкін немесе травматикалық немесе стресстік жағдайға жауап болуы мүмкін.

Мұндай балалардың жеке ерекшеліктері – жоғары мазасыздық, эмоционалды шиеленіс, козу мен импульсивті мінез-құлыққа бейімділік. Сыртқы жағынан, бұл көбінесе тікелей ауызша және физикалық агрессиямен көрінеді. Бұл балалар құрдастарымен ынтымақтастық іздеуге тырыспайды, көбінесе өздері өз әрекеттерінің себептерін нақты түсіндіре алмайды. Әдетте агрессивті әрекеттер арқылы олар жинақталған эмоционалды шиеленісті босатады немесе басқаларға қиындық туғызудан ләззат алады [17, 86б.].

Өмірде агрессияның кейбір немесе тіпті барлық түрлерінің тіркесімі жиі кездесетінін атап өткен жөн. Сонымен қатар, балалар мен ересектердегі агрессияның әртүрлі көріністерін түрлерге басқалармен қарым-қатынаста, деструктивтілік, қатыгездік, қысымшылық, жанжал, дұшпандық, ашуланшақтық пен ашуланшақтық, кекшілдік және басқалар сияқты мінез-құлық пен эмоциялардың бұзылуында көрінетін жағымсыз жеке қасиеттер ретінде топтастыруға болады [17, 81б.].

А.А. Романов балалар мен жасөспірімдердегі агрессивтіліктің осы түрлерін ажыратады:

Гиперактивті-агрессивті бала – қозғалтқышы бұзылған балалардың тәртіпті және мойынсұнғыш болуы қиынырақ;

Агрессивті-сезімтал және шаршаған бала – сезімталдықтың жоғарылауы, ашуланшақтық, осалдық, агрессивті мінез-құлықты тудыруы мүмкін;

Оппозициялық мінез-құлқы бар агрессивті бала – бала жиі дөрекі, бірақ бәріне емес, тек өзіне таныс адамдарға таныс ата-аналарға. Мұның себебі осы адамдармен қарым-қатынаста;

Агрессивті-қорқынышты бала – дұшпандық, агрессивтілік баланы қиялдағы қауіптен, шабуылдан қорғаудың құралы бола алады;

Агрессивті-сезімтал емес бала – бұл балаларда эмоционалды жауап беру, эмпатия, басқаларға жанашырлық қабілеті бұзылған [18, 16б.].

Оқу-тәрбие үрдісінде жасөспірімдердің жас және дара ерекшеліктерін есепке ала отырып, оларды болашақ өмірге даярлау және белгілі бір кәсіптің түрін таңдауға бағыт-бағдар жасау үшін заманауи педагогикалық технологияларды дұрыс, әрі тиімді таңдап алу маңызды болып табылады [19].

Қорытынды және нәтижелері.

Жасөспірімдік кезеңде агрессивті мінез-құлықты диагностикалау мақсатында «Басса-Дарки» әдістемесін пайдаландық. «Басса-Дарки» әдістемесінің негізгі мақсаты – бала агрессиясының түрін және оның көрініс беру ерекшелігін анықтау. А.Басса және А.Дарки агрессияны сипаттағанда оны негізгі екі топқа бөледі. Біріншісі – мотивациялық агрессия. Осы құбылысты туғызған себеп сылтаулар. Психолог ең алдымен агрессияның осы түрін анықтап алуға тиіс. Екіншісі – инструменталдық агрессия немесе өзін-өзі қорғау үшін, басқаларды жәбірлеуге қолданатын әрекеттері. Бұл қасиеттің көрініс беруі сегіз формада болуы мүмкін. Бұл әдістеме көмегімен агрессияның формасын диагностикалауға болады [20].

Жасөспірімдердің даму ерекшеліктері мен мінез-құлқындағы агрессивтілік пен өшпенділік реакцияларын диагностикалау үшін біз Басса-Дарки әдістемесін жүргізуді жөн көрдік. Әдістеме бойынша зерттеуге 47 жеткіншек қатысты. 14 пен 16 жас аралығындағы 18 қыз бала және 29 ұл бала алынды. Бұл жеткіншектер Шымкент қаласының тұрғындары болып табылады. Зерттеу барысында субъектілер өзбетінше зерттеу әдістерін толтырып шықты. Зерттеу нәтижесі стандартты түрде өңделіп, қорытындысы бойынша максималды ұпайлар агрессивті жеткіншектер тобына кіріп, ең төменгі ұпай жинаған субъектілер агрессивті емес жеткіншектер тобына кіргізілді. Осы зерттеу нәтижесі 1-ші кестеде көрсетілген және тесте анықталған шкала бойынша жауаптарды пайызға аударып, барлық жиналған ұпайлар бойынша балада орын алған агрессия түрін көрсетеді. Бұл әдістеме бойынша, жасөспірімдерде көрінетін агрессия түрлері арасында айырмашылық статистикалық маңызды болып шықты.

Кесте 1. Жасөспірімдерде көрінетін агрессия түрлері

Мазасыздану түрлері	Зерттелінушілер саны
Физикалық агрессия	4%
Жанама агрессия	8%
Тітіркенушілік	2%
Негативизм	15%
Өкпелегіштік	2%
Күдіктенушілік	12%
Вербальды агрессия	33%
Кінәні сезіну	22%

Мектеп психологтары жасөспірімдердің бойындағы агрессиялық әрекетті жеңілдетуге бағытталған психокоррекциялық жұмыстардың («Танысу», «Жемістермен ұрысамыз», «Екі тайпаның төбелесі», «Үшінші көз оян», «Тілек шоғы», «Жорықтағы жолбарыс», «Амандасу-сәлемдесу», «Бес түрлі қимылды би», «Мен бәрінен де әдемімін», «Күлкі» және т.б.) бағдарламалық әдістемесін жасап, оны тәжірибеде қолдандық. Бұл аталмыш әдістемелер жүргізілген жұмыстың жалпы нәтижесін сараптай отырып, оның 80% нәтиже беретіндігіне толықтай көзімізді

жеткіздік. Психокоррекциялық жұмыстар іс-тәжірибеде өңделіп, қолдануға өте тиімді екенін байқағты.

Талқылау

Зерттеу нәтижесін талдайтын болсақ, 47 жеткіншек арасында жоғары дамыған агрессия түрі кінәні сезіну мен вербальды агрессия көрсеткіштері болды. Бұл жас кезеңіндегі балалардың өзін көп жағдайда кінәлі сезіну және сенімділіктің төмендеуі пайда болады. Ал вербальды агрессияның жоғары болуы бұл адамдарға деген сенбеушілік, негативті сезімдерді айқай

арқылы көрсету болып табылады. Кішкентай тітіркенудің өзінде кері сезімдерді яғни ашулану, дөрекілік көрсетуге дайын келеді. Сонымен қатар өзін көп жағдайда кінәлі сезіну және сенімділіктің төмендеуі пайда болды.

Жасөспірімдік кезеңде агрессия ерекше орын алады. Бұл жаста агрессивті болу көбінесе «Күшті болып көріну немесе күшті болу» дегенді білдіреді. Агрессивті мінез-құлықтың пайда болуына отбасының бірлігі, ата-ана мен бала арасындағы жақындық, бауырлар арасындағы қарым-қатынас сипаты, сондай-ақ отбасылық басқару стилі әсер етеді. Отбасында қатты алауыздық бар, ата-анасы алшақ және суық болған балалар агрессивті мінез-құлыққа бейім болады.

Қорытынды

Бүгінгі таңдағы ауқымды және өзекті мәселенің бірі – жасөспірім кезеңінде көрініс беретін агрессивті мінез-құлық. Жасөспірімдер мектептік кезеңнің соңғы сатысында тұратындықтан тұлғалық және

танымдық даму барысында түрлі қиындықтар мен қарама-қайшылықтарда мінез-құлықтың екпіндеуі, агрессияға бейім болуы, қарым-қатынаста конфликтіге баруын зерттеу жұмысымыздың барысында анықтадық. Осы кезеңде көрініс беретін агрессивті мінез-құлықты диагностикалап қана қоймай, одан әрі түзету-дамыту жұмыстарын жүйелі түрде өткізу қажеттілігін байқатты. Сондықтан зерттеу жұмысында көрсетілген адам бойындағы агрессияның шығу түрлері, оның бала мінез-құлқына тигізер әсерін зерттеу арқылы одан арылу жолдары қарастырылады. Сонымен, агрессивті мінез-құлық теріс құқықтық, моральдық, эмоционалдық аспектілері бар мінез-құлық ретінде анықталады. Жасөспірім кезеңіндегі агрессивті мінез-құлық – баланың осы жас кезеңіндегі тұлғалық және танымдық даму барысында үйлесімсіз, адекватты емес мінез-құлық пен сезім мен эмоционалдық көңіл-күйдің импульсивті көрініс беруі деп ой-тұжырым жасауға болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

- [1] Тоқаев Қ.-Ж.К. «Bilim jáne Gylym!» атты мұғалімдердің Тамыз конференциясының Пленарлық отырысында сөйлеген сөзі. – 2019, тамыз - 16 // https://www.akorda.kz/kz/speeches/internal_political_affairs/in_speeches_and_addresses/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtyyn-bilim-jne-ylym-atty-tamyzkonferenciya-synyn-plenarlyk-otyrysynda-soilegen-sozi 18.09.2020.
- [2] Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2020 жылғы 30 наурыздағы № 156 қаулысы.
- [3] «Жеткіншек жастағы мінез-құлық және оны алдын алудың тәсілдері». Әдістемелік құрал. – Ақтөбе, 2019.
- [4] Қазақ тілі терминдерінің салалық ғылыми түсіндірме сөздігі: Педагогика және психология /Жалпы редакциясын басқарған – А.Қ.Құсайынов. – Алматы: «Мектеп» баспасы» ЖАҚ, 2014. - 249 бет.
- [5] Баксанский О.Е. Современная психология: теоретические подходы и методологические основания: учебник / О.Е. Баксанский. – М.: КД Либроком, 2013. – 368с.
- [6] Брель Е.Ю. К проблеме определения агрессии в отечественных и зарубежных психологических исследованиях /Е.Ю. Брель //Ежегодник Российского психологического общества. – 2015. – №5. – С.221-222.
- [7] Бэрн Р. Агрессия: учебное пособие / Р. Бэрн. – СПб: Питер, 2016. – 352с.
- [8] Басс А. Концепция агрессии / враждебности: учебник / А. Басс, А. Дарки. – Екатеринбург, 2013. – 260 с.
- [9] Берковиц Л. Агрессия. Причины, последствия и контроль: учебное пособие / Л.Берковиц, Г.Фешбах. – СПб.: Прайм-Еврознак, 2014. – 510 с.
- [10] Коннор Д. Агрессия и антисоциальное поведение у детей и подростков: учебное пособие / Д. Коннор. – СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2015. – 288 с.
- [11] Нефедова А.В. Психология девиантного поведения: курс лекций /А.В. Нефедова. – Владимир: ВлГУ, 2015. – 76 с.
- [12] Реан А.А. Психология адаптации личности. Анализ. Теория. Практика: учебное пособие / А.А. Реан, А.Р. Кудашев, А.А. Баранов. – СПб: ПРАЙМ-ЕВРОЗНАК, 2006. – 479с.
- [13] Крысько В.Г. Психология и педагогика: учебник для бакалавров /В.Г. Крысько. – Люберцы: Юрайт, 2016. – 471 с.
- [14] Ainagul R., Kalipa A., Aida N., Ardak A. & Mentay S., (2022). Training of future psychologists on suicide prevention among adolescents based on work with parents. *Cypriot Journal of Educational Science*. 17(6), 2167-2180. <https://doi.org/10.18844/cjes.v17i6.7555>

- [15] Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности: учебное пособие / Э. Фромм. – М.: Академия, 2014. – 447 с.
- [16] Шадриков В.Д. Общая психология: учебник для академического бакалавриата / В.Д. Шадриков. – Люберцы: Юрайт, 2016. – 411 с.
- [17] Фурманов И.А. Детская агрессивность: психодиагностика и коррекция: учебное пособие / И.А. Фурманов. – М.: Наука, 2016. – 256 с.
- [18] Романов А.А. Игротерапия: как преодолеть агрессивность у детей. Диагностические и коррекционные методики: учебное пособие / А.А. Романов. – М.: Школьная Пресса, 2014. – 48 с.
- [19] Aida S., Ainur Z., Ardak A., Madina A., Perizat K. & Gulnara R. (2022). Formation of professional competencies of a future foreign language teacher in the field of distance education. World Journal on Educational Technology. 14(1), 268- 281. <https://doi.org/10.18844/wjet.v14i1.6724>
- [20] Нұрмұхамбетова Т.Р. Тәжірибелік психология: Пт -Шымкент. – 2012. – 320б.

References:

- [1] Tokayev K.-zh. K. “bilim jáne Gylym!” speech at the plenary session of the August Conference of teachers. – 2019, August-16/https://www.akorda.kz/kz/speeches/internal_political_affairs/in_speeches_and_addresses/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-bilim-jne-ylym-atty-tamyzkonferenciya-synyn-plenarlyk-otyr-synda-soilegen-sozi 18.09.2020.
- [2] Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated March 30, 2020 No. 156.
- [3] “Behavior in adolescence and ways to prevent it”. Methodical manual. - Aktobe, 2019.
- [4] Branch scientific Explanatory Dictionary of terms of the Kazakh language: pedagogy and psychology / headed by A. K. Kusainov. - Almaty: CJSC “Publishing House “School”, 2014. - 249 pages.
- [5] Baksansky O.E. Modern psychology: theoretical approaches and methodological foundations: textbook / O.E. Baksansky. – М.: CD Librocom, 2013. –
- [6] Brel E.Yu. On the problem of determining aggression in domestic and foreign psychological research / E.Yu. Brel // Yearbook of the Russian Psychological Society. - 2015. – No. 5. – pp.221-222.
- [7] Baron R. Aggression: textbook / R. Baron. – St. Petersburg: Peter, 2016. – 352s.
- [8] Bass A. The concept of aggression / hostility: textbook / A. Bass, A. Darki. – Yekaterinburg, 2013. – 260 p.
- [9] Berkowitz L. Aggression. Causes, consequences and control: a textbook / L. Berkowitz, G. Feshbach. – St. Petersburg: Prime-Euroznak, 2014. – 510 p.
- [10] Connor D. Aggression and antisocial behavior in children and adolescents: a textbook / D. Connor. – St. Petersburg: Prime-EUROZNAK, 2015. – 288 p.
- [11] Nefedova A.V. Psychology of deviant behavior: a course of lectures / A.V. Nefedova. – Vladimir: VISU, 2015. – 76 p.
- [12] Rean A.A. Psychology of personality adaptation. Analysis. Theory. Practice: textbook / A.A. Rean, A.R. Kudashev, A.A. Baranov. – St. Petersburg: PRIME-EUROZNAK, 2006. – 479 p.
- [13] Krysko V.G. Psychology and pedagogy: textbook for bachelors / V.G. Krysko. – Lyubertsy: Yurayt, 2016. - 471 p.
- [14] Ainagul R., Kalipa A., Aida N., Ardak A. & Mentay, S., (2022). Training of future psychologists on suicide prevention among adolescents based on work with parents. Cypriot Journal of Educational Science. 17(6), 2167-2180. <https://doi.org/10.18844/cjes.v17i6.7555>
- [15] Fromm E. Anatomy of human destructiveness: a textbook / E. Fromm. – М.: Academy, 2014. – 447 p.
- [16] Shadrikov V.D. General psychology: textbook for academic baccalaureate / V.D. Shadrikov. – Lyubertsy: Yurayt, 2016. – 411 p.
- [17] Furmanov I.A. Child aggressiveness: psychodiagnostics and correction: textbook / I.A. Furmanov. – М.: Nauka, 2016. – 256 p.
- [18] Romanov A.A. Game therapy: how to overcome aggression in children. Diagnostic and correctional techniques: textbook / A.A. Romanov. – М.: School Press, 2014. – 48 p.
- [19] Aida S., Ainur Z., Ardak A., Madina A., Perizat K. & Gulnara R. (2022). Formation of professional competencies of a future foreign language teacher in the field of distance education. World Journal on Educational Technology. 14(1), 268- 281. <https://doi.org/10.18844/wjet.v14i1.6724>
- [20] Nurmukhambetova T. R. Practical psychology: ИТ-Шымкент. – 2012. - 320p.